

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

VERGİ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5301.01 – Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: Ruhiyyə Oqtay qızı Əliyeva

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və maliyyə institutları” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmlər doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Zahid Fərrux oğlu Məmmədov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ramiz Bulut oğlu Məhərrəmov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Kənan Şöhrət oğlu Vəkilov

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

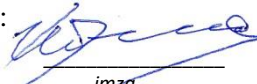
Dissertasiya şurasının sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Ədalət Cəlal oğlu Muradov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

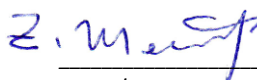

imza

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov

Elmi seminarın

sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Zahid Fərrux oğlu Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Əsası ümummill lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sistemi bu gün ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasını əsas mənbələrindən biri kimi çıxış edir. Vergilər dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm aləti olmaqla dövlət büdcəsinin zəruri maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsində, ölkənin iqtisadiyyatının tənzimlənməsi və idarə edilməsində mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsinə daxilolmalarının böyük bir hissəsi vergi yığımları hesabına formalaşır ki, bu da dövlətin normal fəaliyyətinin iqtisadi əsaslarını təşkil edir. İstənilən dövlətin maliyyə sisteminin sabitləşməsinin əsas şərtlərindən biri vergilərin dayanıqlı şəkildə yığımının təmin edilməsidir.

Dövlət büdcəsinin formalaşmasının əsas mənbəyi olan vergi yığımlarının xeyli dərəcədə vergi ödəyicilərinin intizamlı olmasından, onların qanunvericiliyin tələblərinə əməl etməsi səviyyəsindən asılıdır. Vergi nəzarətinin olmaması və ya onun səmərəlilik səviyyəsinin aşağı olması halında vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi öhdəliklərinə tam həcmdə və vaxtlı-vaxtında əməl edəcəkləri heç də inandırıcı görünür. Beləliklə, vergi nəzarəti bir tərəfdən zəruri maliyyə vəsaitlərinin dövlət büdcəsinə vaxtında daxil olmasını təmin edir, digər tərəfdən isə vergi ödəyicilərinin intizamlılığına nəzarəti həyata keçirir.

Vergi nəzarəti dövlətin səlahiyyətli orqanlarının kompleks və məqsədyönlü fəaliyyətini əks etdirməklə, vergitutma sahəsində mövcud olan qanunvericiliyə əsaslanır və vergi ödəyicilərinin vergini ödəmək vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı məlumatların toplanması və təhlilinə yönəlmişdir. Bu nəzarətin əsas məqsədi vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının aşkar edilməsi, onların qarşısının alınması, beləliklə də sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün subyektləri üçün bərabər və ədalətli vergi mühitinin yaradılmasıdır.

Dəyişən iqtisadi şərait vergi nəzarətinin də mövcud reallığa uyğunlaşdırılmasını, onun mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsini tələb edir. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 noyabr 2018-ci il Qanunu ilə Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərin əsas istiqamətlərindən biri də vergidən yayınmanın və “kölgə iqtisadiyyatı”nın miqyasının azaldılması, vergi inzabatçılığının təkmilləşdirilməsidir.

Bu istiqamət mütəmadi olaraq həyata keçirilən əlavə və dəyişikliklərdə mühüm hədəflərdən birini təşkil edir.

Məhz bu vəzifələrdən çıxış edərək qeyd edə bilərik ki, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, onun dövrün tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir. Qeyd edilənləri nəzərə almaqla söyləmək olar ki, dissertasiya işi hazırkı reallıq baxımından aktual əhəmiyyət kəsb edən bir məsələyə həsr olunmuşdur.

Vergi nəzarətinin müasir konsepsiyalarının işlənib hazırlanması və onun praktiki tətbiqi probleminin öyrənilməsinə Azərbaycan alimlərindən A.F.Musayev, Ə.Ə.Ələkbərov, Y.A.Kəlbəyev, F.F.Mustafayev, M.M.Sadiqov, R.B.Məhərrəmov, Z.H.Rzayev, T.Ə.Paşa, M.X.Həsənlı və digərlərinin elmi əsərlərində rast gəlmək olar.

Mövzu ilə bağlı qərb alimlərindən A.Смит, R.F.Meyer, R.G.Brown və başqaları, rus iqtisadçı alimlərindən Викторова Н.Г., Грачева Е.Ю., Дониц С.Р., Ермакова Е.А., Поролло Е.В., Малис Н.И., Князева В.Г., Qorskiy İ.V. və başqalarının əsərlərindən istifadə edilmişdir. Ümumiyyətlə, ABŞ və bir çox qərb alimlərinin, Rusiyanın, eləcə də MDB məkanına daxil olan bir sıra ölkələrin alimləri, eləcə də digər qonşu ölkələrin tədqiqatla bağlı elmi yanaşmalarından geniş istifadə olunmuşdur. Vergi nəzarəti sahəsində son dövrlərdə ölkənin vergi sistemində aparılan islahatlardan irəli gələn problemlərin həlli ilə bağlı nəzəri-praktiki tədqiqatlara tələb daha da artır. Bütün bunlar bir daha dissertasiya mövzusunun aktuallığını, elmi-praktiki əhəmiyyətini əyani olaraq əks etdirmiş və mövzunun yeni tələblərə uyğun tədqiqini zəruri etmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın *obyektini* vergitutma prosesinin subyektləri arasında iqtisadi və təşkilatı-idarəetmə münasibətləri kontekstində Azərbaycanda tətbiq olunan vergi nəzarəti sistemi, *predmetini* isə vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında vergi nəzarətinin aparılması prosesində yaranan təşkilati-iqtisadi münasibətlərin məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarəti sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin nəzəri və metodiki aspektlərinin inkişaf etdirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bu məqsədin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunmuş və yerinə yetirilmişdir:

- vergi nəzarəti sisteminin formalaşmasının nəzəri əsaslarını araşdırmaq;
- müasir şəraitdə vergi nəzarətinin funksional məzmununu, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizmində yerini və rolunu müəyyən etmək;
- dövlətin maliyyə sistemində vergi nəzarətinin rolunu tədqiq etmək;
- Azərbaycanda vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsinin formalaşması və inkişafını təhlil etmək;
- inkişaf etmiş xarici ölkələrdə vergi nəzarətinin təşkilati-hüquqi formalarını tədqiq etmək;
- vergi ödəyicilərinin uçotu sahəsində vergi nəzarətinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək;
- kameral vergi yoxlamaları sferasında vergi nəzarəti problemlərini tədqiq etmək;
- operativ vergi nəzarəti və səyyar vergi yoxlamaları sahəsində vergi nəzarətinin aktual məsələlərini müəyyənləşdirmək;
- kommersiya hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və vergi ödəyicilərinin uçotu sferasında vergi nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- vergi yoxlamalarının təşkilinin və keçirilməsinin effektivliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərini araşdırmaq;
- vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin perspektiv istiqamətlərini müəyyən etmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində nəzəri metodoloji əsas olaraq vergi nəzarəti problemlərinin tədqiqinə həsr edilmiş milli və xarici ölkə alimlərinin nəzəri və praktiki elmi əsərləri, vergi nəzarəti ilə bağlı ölkə Prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin qanunvericilik aktları, Dövlət Vergi Xidmətinin əsasnamə, təlimat və digər normativ aktları təşkil edir. Müəllif tədqiqat işində ümummillə lider Heydər Əliyevin konseptual çıxışlarından, məruzə və nitqlərindən istifadə edib. Habelə Azərbaycan Respublikasının vergi reallıqlarını əks etdirən fakt və rəqəmlərdən, materiallardan geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat prosesində müşahidə, iqtisadi-statistik, müqayisəli təhlil, struktur-analiz, məntiqi ümumiləşdirmə metod və vasitələrdən

istifadə edilmişdir.

Müdafiyə təqdim edilən əsas müddəalar

- Dövlətin maliyyə sistemində vergi nəzarətinin rolu
- Azərbaycanda vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsinin formalaşması və inkişafı
- Operativ vergi nəzarəti, kameral və səyyar vergi yoxlamaları sahəsində vergi nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi
- Vergi yoxlamalarının təşkilinin və keçirilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri
- Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergi nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi:

- Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları bir çox aspektlərdən – dövlətin maliyyə sistemi, hüquqi tənzimlənmə forması və xarici ölkələrdə vergi nəzarətinin təşkilati-hüquqi formaları çərçivəsində təhlil olunmuşdur;

- Dövlət idarəetmə mexanizmi sistemində vergi mexanizmlərindən istifadə nəzərə alınmaqla vergi nəzarətinin məzmunu, yeri və rolu araşdırılmışdır;

- Azərbaycanda vergi nəzarətinin müasir vəziyyətinin analitik təhlili bütün aspektlərdən verilmişdir. Belə ki, vergi ödəyicilərinin uçotu sahəsində vergi nəzarətinin mövcud vəziyyəti, eləcə də kameral, səyyar və operativ vergi nəzarətinin aktual məsələləri geniş tədqiq olunmuşdur;

- Vergi nəzarəti vasitələrindən istifadənin tendensiyaları və onların vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təsiri aşkar edilmişdir;

- Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri bütün parametrlərdə tədqiq edilmişdir;

- Kommersiya hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və vergi ödəyicilərinin uçotu sferasında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasında vergi nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri göstərilmişdir;

- Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla sahibkarlıq subyektlərində vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin perspektiv istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın

nəticəsi iqtisad elminin xüsusi kurslarının tədrisində faydalı ola bilər. Eyni zamanda o, yeni, daha dərin gələcək elmi-tədqiqatlar üçün baza rolunu oynayır. Müvafiq tədris prosesində dərs vəsaitləri və metodiki göstərişlərin hazırlanması işində, o cümlədən, vergi orqanları əməkdaşları tərəfindən istifadə oluna bilər. İşdən çıxarılan nəticələr müvafiq fənlərin tədrisində, xüsusi mövzuların öyrənilməsində, vergi sahəsində islahatların həyata keçirilməsində tətbiq edilə bilər.

Aprobasiya və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri respublikamızın müxtəlif ali məktəblərində və elmi-tədqiqat institutlarında, o cümlədən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində keçirilmiş elmi konfrans və seminarlarda məruzə edilmiş və bəyənilmişdir.

İşin məzmununu əks etdirən tezis və məqalələr ölkəmizdə və xaricdə nəşr olunan elmi jurnallarda dərc edilmişdir.

Tədqiqat mövzusu üzrə ölkəmizdə və xaricdə 10.5 ç.v həcmində 21 adda elmi məqalələr və tezislər dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş (8922 işarə), üç fəsil (I fəsil - 86131 işarə, II fəsil - 78610 işarə, III fəsil - 58751 işarə), on paragraf, nəticə (18431 işarə) və 132 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya 47 şəkil və 4 cədvəldən ibarət olmaqla 155 səhifə (250934 işarə) həcmindədir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Vergi nəzarəti sisteminin formalaşmasının nəzəri əsasları
- 1.2. Dövlətin maliyyə sistemində vergi nəzarətinin rolu
- 1.3. Azərbaycanda vergi nəzarətinin hüquqi tənظیمlənməsinin formalaşması və inkişafı
- 1.4. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə vergi nəzarətinin təşkilati-hüquqi formaları

II Fəsil. Azərbaycanca vergi nəzarətinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. Vergi ödəyicilərinin uçotu sahəsində vergi nəzarətinin mövcud vəziyyəti
- 2.2. Kameral vergi yoxlamaları sahəsində vergi nəzarəti
- 2.3. Operativ vergi nəzarəti və səyyar vergi yoxlamaları sahəsində vergi nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

III Fəsil. Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

- 3.1. Kommersiya hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və vergi ödəyicilərinin uçotu sahəsində vergi nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması
- 3.2. Vergi yoxlamalarının təşkilinin və keçirilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri
- 3.3. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergi nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. Dövlətin maliyyə sistemində vergi nəzarətinin rolu

Vergi nəzarəti sistemi iqtisadi sistemin vacib tərkib hissəsidir və dövlətin sosial, iqtisadi və siyasi məqsədlərini əks etdirir. Vergi sisteminin konseptual modelləri dövlətin iqtisadi siyasətindən asılı olaraq dəyişir. Uzun müddət iqtisadiyyatda vergilərin rolu haqqında klassik təsəvvür mövcud idi. Dövlət vergi sistemini müstəqil təsərrüfat subyektlərinin gəlirinin az və ya çox hissəsinin müntəzəm qaydaya salınmış şəkildə tutulması kimi təyin etmişdir və vergiqoyuluşunda dörd prinsipi irəli sürmüşdür: müntəzəmlik (bərabərlik), müəyyənlik, ödəmənin rahatlığı və ucuzluğu. Amma bunların hər hansı birinin artıq olması zamanı təsərrüfatın kəsirli sahələrində istehsalçıların özünü tənzimləməsi baş verirdi. Vergilər yalnız dövlət büdcəsinin gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Mübahisələr isə fiskal tələbat prinsipi əsasında şərtləşdirilmiş qaydada vergilərin yığılması (bərabər və

proqressiv şəkildə) və ya ləğv olunması ətrafında gedirdi.

Büdcə-maliyyə sisteminin əsasını vergi sistemi təşkil edir. Vergi ödəmələrinin mahiyyətini dərindən öyrənmək üçün vergiqoymanın əsas prinsiplərini nəzərdən keçirmək lazımdır. İqtisadi nöqtəyi nəzərdən vergiqoyma sisteminin keyfiyyəti A.Smit tərəfindən dörd əsas klassik prinsiplər şəklində ifadə olunmuşdur:

- Ölkə vətəndaşları hökumətin xərclərinin ödənməsində iştirak eləməlidirlər. Bu qaydaya riayət olunması və ya inkar edilməsi vergiqoymada bərabərliyə və ya bərabərsizliyə gətirir;

- Hər bir vətəndaşın ödədiyi vergi dəqiq müəyyən edilməlidir. Verginin həcmi, ödənilmə vaxtı və qaydası həm vergi ödəyənə, həm də ixtiyari bir vətəndaşa aydın olmalıdır;

- Vergi onu ödəyənin üçün rahat olan vaxtda və onun üçün münasib üsula əsasən tutulmalıdır;

- Vergilər elə müəyyən edilməlidir ki, dövlətin xəzinəsinə daxil olan ümumi daxilolmalardan aşağı məbləğdə tutulsun.

Hazırda Adam Smitin irəli sürdüyü prinsiplər müasir dövrün tələblərinə uyğun genişləndirilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Vergi dərəcəsinin səviyyəsi vergini ödəyənin imkanlarına, yəni gəlirlərinə uyğun müəyyən olunmalıdır. Bu prinsip çox zaman riayət olunmur və bir çox ölkələrdə vergilər mütənasiblik prinsipinə görə hesablanır;

- Bütün qüvvələri sərf etmək lazımdır ki, gəlirlərdən vergitutma birdəfəlik xarakter daşsın. Gəlirlərin və kapitalın çoxqat vergiyə məruz qalmasına yol vermək olmaz;
- Vergilərin mütləq ödənməsi. Vergi sistemi elə olmalıdır ki, vergi ödəyicisində onun mütləq ödənməsinin zəruriliyinə şübhə yeri qalmasın;
- Verginin tutulması sistemi və proseduru sadə, aydın və rahat olmaqla, vergini yığan təşkilat üçün səmərəli olmalıdır;
- Vergi sistemi çevik olmaqla dəyişən iqtisadi tələblərə asan uyğunlaşan olmalıdır;
- Vergi sistemi, yaradılan ÜDM-in bölgüsünü təmin etməli və dövlətin iqtisadi siyasətinin səmərəli aləti olmalıdır.

Vergilərin sosial-iqtisadi mahiyyəti, daxili məzmunu onların funksiyaları vasitəsi ilə təzahür edir. Vergilər dörd əsas funksiyamı yerinə yetirir:

- Dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi (fiskal funksiya);

- Sosial tarazlığın saxlanması üçün müxtəlif sosial qrupların gəlirləri arasında nisbətə dəyişməsi yolu ilə onlar arasında bərabərsizliyin azaldılması, zəiflədilməsi (sosial funksiya);
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi (tənzimləmə funksiyası).
- Nəzarətədiçi funksiya.

Azərbaycanda iqtisadi islahatların təcrübəsi göstərir ki, vergilər nəinki fiskal, həm də tənzimləyici funksiya yerinə yetirməlidir. Bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədar olaraq dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxilə etmək imkanı azaldıqca, vergilər onun əlində çox mühüm iqtisadi tənzimləmə alətinə çevrilir.

Müasir vergi sistemlərinin xarakterik əlamətləri bunlardır:

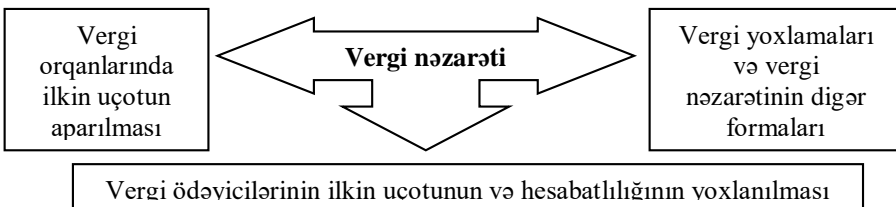
- ◆ dövlət vergi formasında büdcəyə daxil olan gəlirlərin artırılması yollarını axtarır;
- ◆ vergi sistemləri bərabərlik, ədalətlik və səmərəlilik prinsipləri əsasında qurulur.

Vergi sistemləri bazar münasibətlərinin ən vacib elementidir və iqtisadi islahatların müvəffəqiyyəti bu sistemin səmərəliliyindən asılıdır. Hazırda dünya ölkələrində mövcud olan üç vergi sistemini qeyd etmək olar:

- progressiv (mütərəqqi);
- regressiv (qeyri-mütərəqqi);
- proropsional (qarışıq).

Biz vergi nəzarətinə dövlət maliyyə nəzarəti mexanizminin əsas həlqəsi kimi baxırıq, çünki vergi ödənişləri büdcə sisteminin müxtəlif səviyyələrində keçmişdə və hazırda da büdcəyə vəsaitlərin daxil olmasının əsas mənbəyi olaraq qalır. Vergi siyasətinin çevikliyinin təmin edilməsi vergi nəzarətinin keyfiyyətindən asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi nəzarəti də vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin parametrlərinin yoxlanılması üçün mürəkkəb bir kompleks sistemdir (şəkil 1).

Şəkil 1.

Azərbaycan Respublikasının praktikasında iki növ vergi yoxlamaları tətbiq edilir: kameral və səyyar; onların xüsusiyyətləri cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

Səyyar və kameral vergi yoxlamalarının müqayisəli xarakteristikası

	Müqayisə meyarları	Səyyar vergi yoxlamaları	Kameral vergi yoxlamaları
1.	Tədqiqat subyekti	Bütün səviyyələrdə vergi orqanları	Ərazi vergi orqanları
2.	Tədqiqat obyektı	Yoxlanılan dövrdə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti	Hesabat dövründə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti
3.	Tədqiqat predmeti	Yoxlanılan vergilər və yığımlar	Vergi bəyannaməsinin verilməsi üzrə vergi
4.	Aparılması üçün əsas	Vergi orqanı rəhbərinin qərarı	Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, vergi müfəttişlərinin vəzifə təlimatları
5.	Dövrilik	İmkan daxilində seçkili	Vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş vaxtlarda, müntəzəm
6.	Aparılma vaxtı	İki təqvim ayından çox olmayaraq	Vergi bəyannaməsi təqdim olunduğu vaxtdan üç ay
7.	Yoxlama aparılması müddətinin uzadılması	Adi qaydada – dörd aya qədər, xüsusi hallarda – altı aya qədər	Mümkün deyil
8.	Yoxlama aparılan yer	Vergi ödəyicisinin ərazisində və ya vergi orqanının yerləşdiyi yerdə	Vergi orqanının yerləşdiyi yerdə
9.	Təkrar yoxlama	Müstəsna hallarda	Aparılmır
10.	Yoxlanılan vergi ödəyicilərinin kateqoriyaları	Hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar	Bütün vergi ödəyiciləri
11.	Müvəqqəti saxlama imkanı	Mövcuddur	Yoxdur

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

2. Azərbaycanda vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsinin formalaşması və inkişafı

Ölkədə müasir dövlət vergi siyasətinin formalaşdırılması ulu öndər Heydər Əliyevin bu sahədə apardığı səmərəli siyasətin və ardıcıl olaraq həyata keçirdiyi zəruri tədbirlərin nəticəsində mümkün olmuşdur. Onun dəyərli tövsiyələrinə əsasən dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında yığılmasını həyata keçirəcək və həm də dövlət nəzarət mexanizmini bu sahədə təmin edəcək mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Vergilər Nazirliyi (hazırda Dövlət Vergi Xidməti) yaradıldı. Məhz ulu öndərin tövsiyələri hesabına çəvik, işlək və funksional əsasda

bir strukturun yaradılması məqsədi ilə qabaqcıl dünya təcrübəsi təhlil edilmiş, müxtəlif idarəetmə modelləri araşdırılmış və nəticədə vergi orqanlarının spesifik fəaliyyət mexanizminə malik strukturunun yaradılmasına nail olunmuşdu.

Vergidən yayınmanın aşkara çıxarılması dövlət vergi orqanlarının başlıca vəzifələrindən biridir. Bu baxımdan vergi orqanları tərəfindən onların qarşısının alınması üçün daima ciddi və məqsədyönlü tədbirlər planlaşdırılır. Səmərəli nəzarət sisteminin formalaşması vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayan amillərdəndir. Odur ki, Dövlət Vergi Xidmətinin xüsusi diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsinin formalaşması və inkişaf etdirilməsidir.

Məlum olduğu kimi, nəzarət qanunçuluğun təmin edilməsinin xüsusi üsuludur. Vergi nəzarəti vergitutma obyektləri və vergi ödəyiciləri üzrə uçotun düzgün aparılmasına, eləcə də qanunvericiliyə riayət olunmana vahid nəzarət sistemi kimi çıxış edir. Azərbaycanda vergi nəzarətini Dövlət Vergi Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Vergi nəzarətinin aparılma mənbəyi və keçirilmə müddətindən asılı olaraq onun növləri müəyyən edilir.

Azərbaycanda vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsinin təşəkkül tapması və inkişaf etdirilməsi Vergi Məcəlləsində aydın və dürüst ifadə olunmuşdur. Vergi qanunvericiliyinin bütün tərəflərini və özəlliklərini özündə birləşdirən, elmi cəhətdən əsaslandırılan və dünya standartlarına cavab verən bu məcəllə vergi qanunvericiliyinin əsas sənədi hesab olunur.

Vergi Məcəlləsində qeyd olunduğu kimi, vergi ödəyicilərinin, agentlərinin və onların nümayəndələrinin, eləcə də vergi orqanlarında çalışan vəzifəli şəxslərin vergi qanunvericiliyinin tələblərini pozmağa görə daşdıqları məsuliyyət Vergi, İnzibati Xətalar və Cinayət məcəllələri əsasında müəyyən edilir.

Vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən yoxlamaların keyfiyyətli və səmərəli olması, heç bir əsasa söykənməyən yoxlamaların aradan qaldırılması üçün 2000-ci ildə “Səyyar vergi yoxlamalarının təyin olunmasına dair Tələblər” hazırlanaraq Vergilər Nazirliyinin əmri ilə təsdiqlənmişdir. Vergi Məcəlləsinin 2001-ci ildə qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq həmin Qaydalar yenidən nəzərdən keçirilmiş və onun tələbləri Məcəllənin müddəalarına uyğunlaşdırılmışdır.

Qeyd edək ki, əvvəllər səyyar vergi yoxlamaları təyin olunarkən

əsasən dövrilik prinsipinə üstünlük verilirdi. Son illər aparılan islahatlar nəticəsində belə yoxlamaların fəaliyyəti qanun pozuntuları ilə müşahidə olunan riskli vergi ödəyicilərində həyata keçirilməsi qanunvericilik qaydasında təsbit olunub.

Son vaxtlar aparılan islahatlar nəticəsində səyyar vergi yoxlamalarının sayında xeyli azalma müşahidə edilir. Çünki hazırda əvvəlki dövrlərlə müqayisədə vergilərin ödənilməsindən kütləvi yayınma halları azalmaqla yanaşı, həyata keçirilən yoxlamaların keyfiyyəti artmış və səmərəliliyi yüksəlmişdir. O cümlədən, səyyar vergi yoxlamaları qaydalarının özündə də zəruri dəyişiklik aparılmışdır. Məsələn, vergi ödəyicilərində səyyar vergi yoxlamalarını ildə bir dəfədən artıq olmadan və vergi ödəyicisinə yoxlamaya başlamaqdan azı 15 gün qabaq vergi orqanı tərəfindən bu barədə yazılı bildiriş göndərildikdən sonra keçirmək nəzərdə tutulmuşdur.

Hüquqi tənzimlənməni təhlil edərkən vergi orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətlərindən vergi ödəyicilərinin şikayət etmək hüququnu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ölkədə vergi ödəyiciləri üçün əlverişli vergi mühitinin formalaşdırılmasının, onların hüquqlarının qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsidir ki, son 5 ildə vergi ödəyicilərinin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artaraq bir milyonu, aktiv vergi ödəyicilərinin sayı ilə 500 mini keçmişdir.

Vergi ödəyicilərinin hüquqları ilə vergi orqanları üzrə səlahiyyətlərin optimal nisbətlərin gözlənilməsi müasir vergi nəzarəti sistemində bütün mərhələlər boyu daim diqqətdə saxlanılmalı olan çox vacib prioritetlərdən biridir.

Bu baxımdan dövrün çağırışlarına uyğun olaraq müasir vergi inzibatçılığı sistemi qarşısında qoyulan əsas tələb aşağıdakıların təmin edilməsi ilə bağlıdır:

- bütün səviyyələrdə büdcə xərclərini tam və vaxtında maliyyələşdirmək üçün vergi və yığımların yığım səviyyəsini yüksəltmək;
- vergi ödəyicilərinin vergi və yığımları ödəməklə bağlı vəzifələrinin icrası zamanı onlara maksimum əlverişli şərait yaratmaq;
- bərabər təsərrüfatçılıq şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələrə eyni şəraiti təmin etmək və azad rəqabət mühiti formalaşdırmaqla ədalət prinsipinə əməl etmək;
- vergi nəzarəti istiqamətində dövlət xərclərini azaltmaq.

3. Operativ vergi nəzarəti, kameral və səyyar vergi yoxlamaları sahəsində vergi nəzarətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Son zamanlarda vergi sisteminin səmərəli şəkildə formalaşdırılması, güclü vergi nəzarətinin təmin edilməsi, təkmil qanunvericilik əsaslarının formalaşdırılması, vergi strukturlarında çalışanların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, Azərbaycanda optimal vergi şəraitinin, mühitinin və mədəniyyətinin formalaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Operativ nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsinə başlanıldığı ilk günlərdə qanun pozuntusu faktları reydlə aparılmış vergitutma obyektlərinin əksəriyyətində aşkara çıxarıldısa, son vaxtlar belə hallar demək olar ki, aradan qaldırılmışdır. Vergi ödəyiciləri arasında həyata keçirilən izahat və maarifləndirici tədbirlərin köməyi ilə vergitutma obyektlərində qanunvericiliyin tələblərinin pozulması halları minimuma endirilsə də, cərimə məbləğlərinin aşağı olması səbəbindən nöqsanların tam olaraq aradan qaldırılmasına nail olunmamışdır. Odur ki, yerinə yetirilən operativ nəzarət tədbirləri üzrə səmərəliliyi təmin etmək yönündə işlərin davam etdirilməsinə ehtiyac vardır. Bu istiqamətdə atılan ən mühüm addım Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrində zəruri dəyişikliklərin və əlavələrin olunmasıdır. Məsələn, nağd pul hesablaşmaları üzrə aparılan qaydaları pozmağa görə cərimələri maliyyə sanksiyaları ilə əvəzləməklə, bu məbləğin məcburi şəkildə ödənilməsi məqsədilə Vergi Məcəlləsindəki bütün mümkün mexanizmlərdən istifadə olunmasına imkan yaranacaqdır. Başqa sözlə, maliyyə sanksiyalarının vaxtında dövlət büdcəsinə ödənilməməsi nəticədə borclu vergi ödəyicisinin əmlakının siyahısı əsasında hərraca çıxarılmasına və bank hesabına sərəncam qoyulmasına gətirib çıxara bilər.

Kameral vergi yoxlaması obyektlərə getmədən vergi orqanına vergi ödəyicilərinin təqdim etdiyi vergi hesabatları, vergilərin ödənilməsi və hesablanması barədə sənədlər və eləcə də vergi orqanında vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti barədə təqdim olunan bir sıra sənədlərin əsasında icra olunur.

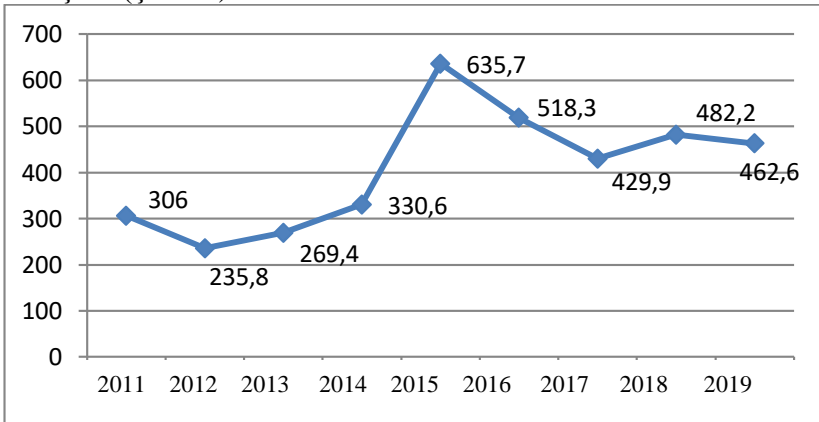
Adətən kameral vergi yoxlamalarının məqsədləri sırasına aşağıdakıları aid edilir:

- vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etməsinə nəzarət;

- qanunsuz vergi əməliyyatlarının aşkarlanması və aradan qaldırılması;

- vergi hüquq pozuntuları üzrə aşkar olunmuş ödənişlərin tam, yaxud qismən ödənilməsinə nail olunması;
- vergi hüquq pozuntularına görə, həmin şəxslər barədə vergi və inzibati məsuliyyət barədə məsələ qaldırmaq;
- səyyar vergi yoxlaması üçün vergi ödəyicilərinin seçilməsini əsaslandıran məlumatların hazırlanması.

Həyata keçirilən kameral vergi yoxlamaları ilə əlavə hesablanmış vergi məbləğlərinə nəzər yetirsək görərik ki, 2019-cu ildə 2015-ci illə müqayisədə 173,1 mln manat və ya 27,23% azalma müşahidə olunmuşdur (Şəkil 2).

Şəkil 2. Kameral vergi yoxlamaları ilə əlavə hesablanmış vergi məbləğləri (mln. manat)

Mənbə: Dövlət Vergi Xidmətinin materialları: <http://www.taxes.gov.az>

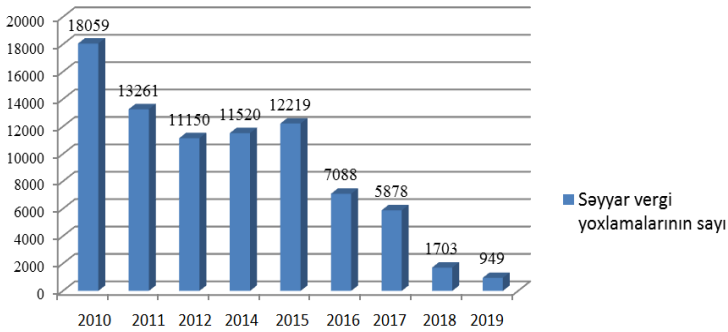
Vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən vergi nəzarətinin əsas vəzifələrindən biri vergi ödəyən hər bir hüquqi və fiziki şəxsin hüquq və qanuni mənafeyini gözləmək və müdafiə etmək, həmçinin vergi ödənişləri ilə əlaqədar olan sənədləşməni düzgün aparmaqdır. Qeyd edilənləri düzgün həyata keçirmək üçün vergi xidməti orqanları tərəfindən aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilməlidir:

- alınmış mənfəətin həcmindən düzgün təyin edilməsi. Bununla əlaqədar satışdan (xidmət və işlərdən) daxil olan mənfəətin düzgünlüyü və qəbul edilmiş əsasnaməyə uyğun olaraq xərclərin maya dəyərində düzgün əks etdirilməsi araşdırılır (Operativ vergi nəzarəti, kameral və səyyar vergi yoxlamaları tətbiq edilməklə);
- vergiyə cəlb edilən mənfəətin həcmi yoxlanılır, tətbiq edilən

güzəştlərin tərkibi, balans mənfəətindən çıxılımlar araşdırılır;

- müəssisələrin (vətəndaşların) qeydiyyat şəhadətnaməsi əsasında fəaliyyət dairəsi araşdırılır, eyni zamanda qanunsuz fəaliyyət (qeydiyyatsız) yoxlanılır ki, bu zaman lisenziyaların və müqavilələrin düzgünlüyü müəyyənəşdirilməlidir.

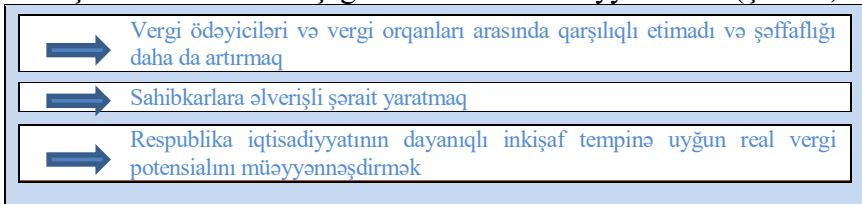
Dövlət Vergi Xidmətinin hesabat məlumatlarının təhlili əsasında müəyyən edilmişdir ki, 2017-ci ildə aparılmış səyyar vergi yoxlamalarının sayı 2010-cu illə müqayisədə 3,1 dəfə azalaraq 18,1 mindən 5,9 minə enmişdir.

Şəkil 3. Dövlət Vergi Xidməti tərəfindən aparılan səyyar vergi yoxlamalarının sayı
Mənbə: Dövlət Vergi Xidmətinin materialları: <http://www.taxes.gov.az>

Şəkil 3-dən görüldüyü kimi səyyar vergi yoxlamalarının sayı son iki ildə də əvvəlki illərə nisbətən kəskin azalmışdır. Belə ki, onların sayı 2019-cu ildə 919 yoxlama təşkil edərək 2017-ci illə müqayisədə 6,2 dəfə azalmışdır.

4. Vergi yoxlamalarının təşkilinin və keçirilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. Ölkənin vergi sistemində islahatların davam etdirilməsi və vergi yoxlamalarının daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir (Şəkil 4):

Şəkil 4. İslahatların davam etdirilməsini və vergi yoxlamalarının daha da təkmilləşdirilməsini doğuran səbəblər

Son dövrlərdə vergi nəzarəti istiqamətində aparılmış islahatlar nəticəsində riayəttəmə yükü xeyli azalmış, həmçinin vergi ödəyiciləri ilə vergi əməkdaşları arasında təmas demək olar ki, aradan qaldırılmışdır (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. Azərbaycanca riayəttəmə yükünü azaltmaq yönümündə həyata keçirilən tədbirlər

Azərbaycanda riayəttəmə yükünü azaltmaq yönümündə görülmüş işlər
İşçi heyətinin fəaliyyət göstəricilərini ölçmək üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərin yaradılması
Milli səviyyədə zəng mərkəzlərinin yaradılması
Elektron bəyannamələrin tətbiq edilməsi
Son bir neçə illər ərzində hesabat formaları sayı 90-dan 15-ə endirilərək səmərəliliyin artırılması və vergi ödəyiciləri ilə vergi isçiləri arasında təmasın məhdudlaşdırılması
Vergi ilə bağlı məlumat bazasının başqa təşkilatların, məs. Xəzinədarlıq, Gömrük, kommərsiya bankları və Daxili İşlər Nazirliyi üzrə məlumat bazası ilə əlaqələndirilməsi

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri ilə şoxtərəfli qarşılıqlı inteqrasiyası, ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməsi iqtisadiyyatın idarə olunmasında beynəlxalq standartların tətbiqini zərurətə çevirmişdir. Bu isə o deməkdir ki, artıq mühasibat uçotunun da beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biridir və bu məqsədlə mühasibat uçotunun (maliyyə hesabatının) beynəlxalq standartlarının öyrənilməsi vaxtı çatmışdır.

Hal-hazırda dünyanın bir sıra kompaniyaları ölkəmizdə bir sıra iri layihələri həyata keçirir. Ölkəmizə xarici sərmayənin cəlb olunması iqtisadi inkişafa nail olmağın əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Bu baxımdan müstəqilliyimizin maliyyə nəticələri, iqtisadi informasiyaların, uçot məlumatlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması böyük

əhəmiyyət daşıyır.

Belə ki, iqtisadi məlumatlar əsasən mühasibat uçotu məlumatlarına əsasən hazırlanır. Bu məlumatların xarici investorların anlayacaqları şəkildə təqdim olunması mühüm məsələlərdən biridir. Yerli müəssisələrin maliyyə nəticələri nəinki öz ölkəmizin investorları, həm də xarici investorlar üçün aydın, anlaşılın şəkildə tərtib olunmalıdır. Bu isə yalnız mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə bağlıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf xüsusiyyətlərindən irəli gəlməklə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində strateji məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakılar qeyd olunmalıdır:

- vergidən yayınma risklərinin qiymətləndirilməsi və nəzarət məqsədləri ilə bağlı seçim mexanizmlərini təkmilləşdirmək;

- kameral və səyyar vergi yoxlamalarını, operativ vergi nəzarəti və daxili nəzarəti təkmilləşdirmək;

- vergi potensialının qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırma modelləri sistemini tətbiq edərək, onu müvafiq proqram paketi ilə təmin etmək;

- vergi orqanları tərəfindən nəzarət edilməsi nisbətən çətin olan peşələr (ev təmiri üzrə ustalar, bağbanlar, dayələr, ev qulluqçuları və digər oxşar peşələr) üzrə, habelə digər sahələrdə vergidən yayınma hallarının minimallaşdırılması üçün ictimai nəzarətin gücləndirilməsini stimullaşdıran qanunvericilik sənədini hazırlamaq.

İnternet resurslarından istifadənin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq elektron komməriyaya vergi nəzarətinin təşkili istiqamətində qarşıya qoyulan strateji məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakılar üzrə təkliflərin verilməsi nəzərdə tutulur:

- e-komməriya üzrə vergi nəzarətinin aparılması sahəsində beynəlxalq təcrübəni öyrənmək və bu sahədə vergi nəzarətini tətbiq etmək;

- e-komməriya üzrə vergi nəzarətinin keçirilməsi imkanlarını qiymətləndirmək və nəzarət mexanizmləri yaratmaq.

5. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində vergi nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Sahibkarlığın hərtərəfli və çoxşaxəli inkişafının təmin edilməsinin başlıca amillərindən biri də müvafiq fəaliyyət sahəsində əlverişli və münbit, təkmilləşdirilmiş, müasir beynəlxalq standartlara uyğun vergi sisteminin mövcudluğu və ədalətli vergiqoyma ilə bərabər vergi nəzarəti mexanizminin tətbiqidir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin

edilməsi vergi nəzarətinin əsas vəzifələrindən biridir. Odur ki, ölkəmizin vergi sistemində həyata keçirilən islahatların əsas istiqamətlərindən biri məhz vergi nəzarətini təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

Ölkəmizdə vergi nəzarətini təkmilləşdirməyə yönəlik tədbirlər öz ifadəsini daha çox daim yenilənməkdə olan Vergi Məcəlləsində tapmışdır. Xüsusilə, son vaxtlar dövlətin iqtisadiyyatın ümumi inkişafında prioritet istiqamətlərdən biri kimi ölkədə azad sahibkarlığın davamlı inkişafı üçün hər cür zəruri şəraitin yaradılmasını elan etdiyini nəzərə alsaq, bu amilin əhəmiyyəti daha da artmış olur. Həmçinin, iqtisadiyyatda, xüsusilə də qeyri-neft sektoru istiqamətində nəhəng perspektivli infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması məqsədilə maliyyə mənbəyi olan dövlət büdcəsinin gəlirlərində vergi daxilolmalarının tam üstünlük təşkil etdiyini hesaba almaqla vergi nəzarəti işinin düzgün və səmərəli təşkili olduqca vacib məsələdir.

Daha ünvanlı və dəqiq seçilmiş tədbirlər nəticəsində son 4 ildə yoxlamalarla əhatə edilmiş vergi ödəyicilərinin faktiki fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərində xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə azalmış, təyin olunan yoxlamaların keyfiyyət göstəriciləri isə xeyli artmışdır. Son illər həyata keçirilən kompleks islahatların davamlılığı nəticəsində tezliklə bu hədəfə çatmaq mümkün ola bilər. Vergi orqanları öz işini yenidən qurmaq, vergi yığımlarını yaxşılaşdırmaq üçün dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış metodlara yiyələnməyə xeyli cəhdlər göstərsələr də, təəssüflə qeyd etməliyik ki, vergi ödəməkdən yayınma halları hələ də qalmaqdadır. Bu baxımdan, təsərrüfat subyektlərinin öz vergiqoyma bazasını düzgün formalaşdırması və qanunla müəyyən olunmuş qaydada və həcmdə hesablanmış vergi məbləğinin vaxtında dövlət büdcəsinə köçürməsinə təmin etməyə qabil olan, vergiqoyma subyektinin bütün ünsürlərini, ayrı-ayrı vergi növlərini, müxtəlif vergi tədiyyəçilərini, ölkənin bütün səviyyəsində idarə olunan və istiqamətləndirilən, makro və mikro səviyyədə dövlətin bütün fiskal mənafeələrini təmin edə bilən vergi nəzarətinin təşkili vacib məsələlərdəndir.

Əhalinin, ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatların könüllü və şüurlu olaraq vergi qanunvericiliyinə və vergi öhdəliklərinə əməl etməyə hazır olma səviyyəsi həm də onların vergi orqanlarını nə dərəcədə ciddi, səmərəli, təsirli və nüfuzlu bir nəzarət orqanı kimi qəbul etməsindən asılıdır. Bundan ötrü vergi xidməti orqanları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- ümumən cəmiyyətin və onun istənilən üzvünün manafeyi naminə fəaliyyət göstərməli, onlarla birlikdə çalışmalıdır;

- bütün müəssisələrin və vətəndaşların vergi qanunvericiliyinin qarşısında bərabərliyinə riayət edilməsini təmin etməlidir;

- vergi ödəyicilərindən vergilər tutmaq və toplamaqla bərabər, onları lazımı informasiyalarla təmin etməli, vaxtaşırı məsləhətlər verməli, onların maliyyə fəaliyyətlərinin və vergi planlaşdırılmasının hayata keçirilməsinə kömək etməlidir.

Fikrimizcə, Vergi Məcəlləsində və əlaqəli qanunvericilikdə mühüm dəyişiklikləri nəzərə alaraq bu istiqamətdə gələcəkdə sahibkarlıq subyektlərində vergi yoxlamalarının təkmilləşdirilməsi yollarını aşağıdakı istiqamətlər üzrə sıralamaq məqsəduyğundur (cədvəl 3).

Cədvəl 3. Sahibkarlıq subyektlərində vergi yoxlamalarının təkmilləşdirilməsi yolları

Sahibkarlıq subyektlərində vergi yoxlamalarının təkmilləşdirilməsi yolları
Yoxlamalarla əlaqədar şikayətlərə baxmaq məqsədilə səmərəli mexanizm yaratmaq və nəticədə şikayətlərə lazımı qaydada baxmaq
Yoxlamalar zamanı risklərin qiymətləndirilməsi prinsiplərini tətbiq etmək və nəticədə daha çox gəlir gözlənilən müəssisələrə daha çox diqqət ayırmaq
Elektron hesabatlar tətbiq etməklə vergi əməkdaşları ilə sahibkarlar arasında əlaqələri
Vergi qanunvericiliyinə əməl olunma mexanizmini və vergi sistemini beynəlxalq səviyyədə sınırlanmış qaydada sadələşdirmək
Yoxlama prosedurlarını kodifikasiya və vahidləşdirmək, vergi əməkdaşlarının biznes fəaliyyətinə əsassız müdaxiləsinə yol verməmək
Fərdi sahibkarlar və KOB-lara sadələşdirilmiş uçot tətbiq etmək
Vergi hesabatlarını və vergi uçotu prosedurlarını kifayət qədər aydın sadələşdirmək və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırmaq, vergi hesabatlarını vahidləşdirmək
Vergi yoxlamalarını daha aydın və mükəmməl tənzimləmək, vergi yoxlamalarının əhatə dairəsini konkret vergi məsələləri ilə məhdudlaşdırmaq, vergi əməkdaşları üzərində nəzarəti gücləndirmək və onların qanun pozuntularında sanksiyaları daha da

Nəticə və təkliflər

Apardığımız araşdırmalar nəticəsində bizim də gəldiyimiz əsas nəticələr məhz bu istiqamətlər üzrə müəyyən problemlərin və çatışmazlıqların mövcud olduğunu göstərir:

1. Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin gücləndirilməsi, vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması istiqamətində kifayət qədər işlərin görülməsinə baxmayaraq bu sahədə hələ də öz həllini gözləyən problemlər mövcuddur.

2. Gəldiyimiz nəticələrdən biri də, Azərbaycanda tətbiq olunan vergi dərəcələri, cərimə və sanksiyaların sabit dərəcə ilə tətbiqinin törətdiyi mənfi hallarla bağlıdır. Hesab edirik ki, vergi dərəcələrinin fəaliyyət növü, regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla differensiaslaşdırılmaması iqtisadi fəaliyyətin diversifikasiyalaşması və regionların inkişafı istiqamətində mənfi nəticələr doğurur. Eyni zamanda elektron ticarətin ənənəvi ticarətlə eyni dərəcə ilə vergiyə cəlb olunması bu sahənin inkişafında ciddi maneəyə çevrilməkdədir;

3. Ən mühüm problemlərdən biri də vergidən yayınma və “kölgə iqtisadiyyatı” ilə bağlıdır. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olundu ki, Azərbaycanda “kölgə iqtisadiyyatı”nın miqyası hələ də böyük həcmdə qalmaqdadır və bu hal bir çox mənfi nəticələrlə yanaşı, vergi daxilolmalarına, vergitutma bazasının genişlənməsinə, biznesdə haqsız rəqabətə və s. neqativ hallara gətirib çıxarır.

4. Vergi orqanları tərəfindən gəlirlərinə nəzarət edilməsi nisbətən çətin olan peşələr (ev təmiri üzrə ustalar, bağbanlar, dayələr, ev qulluqçuları və s.) üzrə təsnifləşdirilərkən məlum oldu ki, bu sahədə kifayət qədər problemlər var və ciddi vergidən yayınma faktları mövcuddur. Araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, bu sahələr üzrə ictimai nəzarət mexanizmi daha effektiv nəticələr verə bilər, nəinki qanunun tələblərinin daha da sərtləşdirilməsi;

5. Əldə etdiyimiz mühüm nəticələrdən biri də, Azərbaycanda vergi orqanı və biznes münasibətlərinin üfqi xarakterdən daha çox şaquli mahiyyət daşımasıdır.

6. Mühüm qənaətlərimizdən biri də dövlət və biznes arasında vergi münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının tez-tez və köklü dəyişiklərə məruz qalmasıdır. Hesab edirik ki, tez-tez Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi mütərəqqi təcrübəyə

uyğun olaraq, ölkədə biznes mühitinin stabilliyi və dayanıqlığına inamı zəiflədir, paralel olaraq biznes təmsilçiləri üçün aydın və sabit vergi nəzarətinin həyata keçirilməsində problemlər yaranır.

Fikrimizcə, vergi nəzarəti işinin səmərəliliyi üçün aşağıdakı təkliflər öz həllini tapmalıdır:

1. Vergi nəzarətinin əsas formalarında biri olan səyyar vergi yoxlamalarının aparılmasının təkmilləşdirilməsi, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və mütərəqqi hesab olunan mexanizmlərin Azərbaycan Respublikasında tətbiqi imkanlarının araşdırılması istiqamətində böyük həcmli işlər görülməlidir. İlk növbədə Vergilər Nazirliyi (Dövlət Vergi Xidməti) kollegiyasının qərarı ilə təsdiq edilmiş “Səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi” Qaydaları yenidən işlənməli

2. Səyyar vergi yoxlamaları zamanı mübahisələrə səbəb olan, əksər hallarda məhkəmə mübahisələndirilməsinə gətirib çıxaran hallarla bağlı qanunvericilik qaydasında bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir. Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş əlavə yoxlama tədbirinin keçirilməsi müddətinin yoxlamanın davam etmə müddətinə daxil olub-olmaması ilə bağlı hər hansı bir müddəanın olmaması, yoxlamanın uzun müddət davam etməsi səbəbindən vergi ödəyicilərinin haqlı narazılığına səbəb olur. Qeyd olunan hallarla bağlı məsələləri özündə əks etdirən müddəaların Vergi Məcəlləsinə əlavə edilməsi təklif olunur;

3. Vergi Məcəlləsinin 41-ci maddəsinə əsasən, baxış müşahidəçilərin iştirakı ilə həyata keçirilməlidir. Həmin Məcəllənin 47.2-ci maddəsinə əsasən, müşahidəçilər iki nəfərdən az olmayaraq dəvət edilir, 47.4-cü maddəsinə əsasən isə, eyni şəxs vergi orqanları tərəfindən vergi ili ərzində bir dəfədən artıq müşahidəçi kimi dəvət oluna bilməz. Qeyd olunan hallar səyyar vergi yoxlamaları zamanı müşahidəçilərin iştirakının təmin edilməsi ilə bağlı xeyli çətinliklər ortaya çıxarır ki, bu da yoxlamanın gedişatına öz mənfi təsirini göstərir. Bununla bağlı olaraq müşahidəçiləri əvəz edəcək digər mexanizmlərdən, məsələn, videoçəkilişlərdən istifadə edilməsi ilə bağlı Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklərin edilməsi təklif olunur;

4. Çoxsahəli bir sistemi özündə ehtiva edən vergi nəzarətinin ayrı-ayrı istiqamətlərini təkmilləşdirməklə yanaşı, ölkədə vergi

nəzarəti üzrə vahid konsepsiya işlənib hazırlanmalı, eyni zamanda nəzarət orqanlarının hesabatlılığı təkmilləşdirilməlidir. İlk öncə, vergi nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən mükəmməl qanunvericilik bazası formalaşdırılmalıdır. Dünya təcrübəsində bununla bağlı çoxlu sayda nümunələrə rast gəlmək olar. Məsələn, Qazaxıstanda “Dövlət auditi və maliyyə nəzarəti” haqqında qəbul edilmiş qanunda büdcə vəsaitlərinə nəzarət sistemi, o cümlədən, dövlət auditinin əsas prinsipləri, tətbiq edilən metodlar, kənar və daxili nəzarət mexanizmləri və s. məsələlər tənzimlənir, nəzarət sistemində tələb edilən meyarlarla bağlı konkret müddəalar öz əksini tapır;

5. Müəssisələrin vergilər və digər daxilolmalar üzrə borclarının tənzimlənməsi haqqında təkmil qanunun işlənib hazırlanması və qəbulu. Bu gün vergilərin hesablanması qədər, hesablanmış vergilərin dövlət büdcəsinə ödənilməsinin təmin edilməsi də əhəmiyyətli və mühüm problem olaraq qalır. Belə bir qanunun qəbulu borclar üzrə vergi nəzarəti mexanizminin də təkmilləşməsinə şərait yaratmış olar;

6. 2017-ci ilin yanvarından elektron ticarətin vergiyə cəlb olunmasından sonra bu sahədə ciddi problemlər yaranıb. E-ticarətin ənənəvi ticarətlə eyni dərəcələrlə vergiyə cəb olunması bu sahənin inkişafına tormozlayıcı təsir göstərməklə yanaşı, dövriyyənin gizlədilməsi və nəticədə vergidən yayınma hallarının da çoxalmasına şərait yaradır. Təklif edirik ki, e-ticarəti stimullaşdırmaq məqsədilə bu sahəyə munasibətdə də differensial vergi dərəcəsi tətbiq olunsun. Bunun üçün aşağıdakı addımların atılmasını zəruri hesab edirik:

- e-ticarət üzrə vergi nəzarətinin keçirilməsi imkanlarını qiymətləndirmək və nəzarət mexanizmlərini yaratmaq;

- e-ticarət üzrə vergi nəzarətinin aparılması sahəsində beynəlxalq təcrübəni öyrənmək və bu sahədə vergi nəzarətini tətbiq etmək;

7. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında regional xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi, bu xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla optimal vergi güzəşt, cərimə və sanksiyalarının, eləcə də differensial vergi mexanizminin reallaşdırılması. Təklif edirik ki, iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq, vergitutma bazasını genişləndirmək və nəticədə vergi daxilolmalarını artırmaq məqsədilə regional xüsusiyyətlərə əsaslanan vergi güzəşt, cərimə və sanksiyaları, eləcə də differensial vergi dərəcələri tətbiq edilsin.

8. Son olaraq hesab edirik ki, nümunəvi vergi ödəyicisi ilə bağlı meyarlar müəyyən edilməli, həmin vergi ödəyicilərilə portnyor münasibətləri qurulmalı, qarşılıqlı etimad mühiti formalaşdırılmalıdır. Nümunəvi vergi ödəyiciləri və vergi qanunvericiliyini mütəmadi olaraq pozan ödəyicilər haqda məlumatlar davamlı olaraq kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmalı, geniş ictimaiyyətə çatdırılmalı və nəticədə ictimai qınaq, ictimai nəzarət institutu formalaşdırılmalıdır.

Dissertasiyanın əsas nəticələrini əks etdirən elmi əsərlər aşağıdakı nəşrlərdə dərc olunmuşdur:

1. “Beynəlxalq biznes münasibətlərində vergi məsələləri”. AMEA Fəlsəfə Sosiologiya və Hüquq İnstitutu Sosial-siyasi problemlər Elmi-nəzəri jurnal №1 (21) Bakı 2009, “ADPU nəşriyyatı”, s. 285-294
2. “Azərbaycanda vergi yoxlamalarının təşkili məsələləri” // Azərbaycan Universitetinin İpək yolu jurnalı. Bakı: “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2013, №3.s.13-21.
3. “Operativ vergi nəzarəti və səyyar vergi yoxlamaları sahəsində mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi”. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu Elmi əsərlər №1, Bakı 2014, s. 258-262.
4. “Azərbaycanda vergi nəzarəti və mövcud problemlərin həlli aspektləri”. Azərbaycanın Vergi jurnalı №2 Bakı 2014, “BESTPACK” nəşriyyatı, s. 171-187
5. “Основные направления совершенствования налоговой системы в Азербайджанской Республике”. Инвестиции: практика та досвид” науково-практический журнал №10 Киев 2014, стр. 83-86
6. “Azərbaycanda vergi nəzarəti”. Geostrategiya jurnalı №4 (28) Bakı 2015, “Azərbaycan nəşriyyatı”, s. 68-75
7. “Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin perspektiv istiqamətləri”. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi Əsərləri №2 Bakı 2015, “Şərq-Qərb nəşriyyatı”, s. 63-69
8. “Оценка эффективности деятельности налоговых органов в Азербайджанской Республике”. Журнал Вектор науки №2

(21) Тольятинского Государственного Университета Тольятти 2015, стр. 7-9

9. “Sahibkarlıq subyektlərində vergi yoxlamalarına hazırlıq: Auditorun müəssisəyə dəvət edilməsi”. Azərbaycan Respublikasının auditorlar Palatası “Müasir şəraitdə auditin tənzimlənməsinin aktual problemləri” (Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans) Bakı 2016, 5-6 aprel, s. 222-223
10. “Kredit təşkilatlarında vergi menecmentinin effektivliyinin yüksəldilməsi məsələləri”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi , Azərbaycan Texnologiya Universiteti “Urbanizasiyalı sənayeləşmə şəraitində mədəni irsin və biomüxtəlifliyin qorunması” (Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans) II hissə. Gəncə 2017, s.114-115
11. “Maliyyə siyasətinin prioritet istiqamətləri” Ümümmillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü il dönümünə həsr olunmuş “Təbiət və humanitar elm sahələrinin inkişafı problemləri” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları 5-6 may 2017, Lənkəran 2017, s. 63-64
12. “Налоговая реформа как основа системной модернизации экономики Азербайджана”. Санкт-Петербургский Институт Экономики и Управления, «Современный менеджмент и экономика: проблемы и перспективы развития», 25-26 мая 2017 года Санкт-Петербург стр.19-22
13. “Финансовая и налоговая политика государства в условиях сетевой экономики”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Gəncə Dövlət Universiteti, Konfrans Materialları, Gəncə alimlərin II beynəlxalq elmi konfransı, Gəncə 2017, 26-27 oktyabr, s.49-51
14. “Реформа налоговой системы Азербайджана: цель задачи и направления”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi “Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXI Respublika Elmi Konfransı”, BDU 24-25 oktyabr 2017
15. “Стимулирования предпринима-тельской деятельности в контексте налоговой политики”. Санкт-Петербургский Институт Экономики и Управления, «Современный менеджмент и экономика: проблемы и перспективы развития», 24-25 май 2018 года Санкт-Петербург стр.48-55

16. “Модернизация налоговой службы Азербайджанской Республики”. Економічний вісник Донбасу, науковий журнал №2(52), 2018, стр. 50-55, Киев
17. “Postböhran mərhələdə global valyuta sisteminin yenidən dizaynı”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Biznes Universiteti. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Səmərəli islahatların uğurlu nəticələri: reallıqlar və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq-praktiki konfransın materialları Bakı. 2017 səh. 568-570
18. “Vergi islahatlarının prioritet istiqamətləri”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti İqtisad Elminin Müasir Problemləri mövzusunda Respublika Elmi-Praktiki Konfransının materialları UNEC Zaqatala Filialı Zaqatala- 31.05.2018 səh.157-159
19. “Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər: Sadələşdirilmiş vergi üzrə sabit məbləğin ödənilməsi və vergi nəzarəti”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Azərbaycanın İqtisadi İnkişaf Strategiyası” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları II Cild Bakı-UNEC- 24 dekabr 2019 səh.311-313
20. “Rəqəmsal iqtisadiyyatda vergiqoyma məsələləri”. UNEC Rəqəmsal İqtisadiyyat: Müasir Çağırışlar və Real İmkanlar Beynəlxalq Konfransı 13-14 fevral, 2020 Bakı – UNEC səh.197-198
21. “Qlobal çağırışlar və vergi nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi”. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar: nəticələr və perspektivlər” mövzusunda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2021, səh.551-554

Dissertasiyanın müdafiəsi “16” fevral 2022-ci il tarixdə saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “17” yanvar 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 30.06.2021.
Kağızın formatı: 60x84 _{1/16}. Sifariş 08/01.
Həcmi 1 ç.v. (38539 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809*